

О.А. Клименко

*кандидат політичних наук, доцент,
старший науковий співробітник Інституту світової економіки
і міжнародних відносин НАН України*

МОЗКОВІ ЦЕНТРИ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ПОЛІТИКУ ДЕРЖАВИ В КРАЇНАХ ЗАХОДУ

У статті розглянуті тенденції, що обумовили становлення мозкових центрів як впливових недержавних акторів. Визначено їх роль як продуцентів політики держави в країнах Заходу. Показані відмінності мозкових центрів від інших неурядових організацій. Проаналізовані деякі актуальні аспекти їх діяльності в умовах глобалізації.

Ключові слова: мозкові центри, зовнішня політика, неурядові організації, форми діяльності, форсайтні дослідження.

Сучасний світ характеризується як зростанням глобалізаційних процесів у сфері економіки, політики, так і збільшенням різних форм управління цими процесами. Сучасні суспільства значною мірою залежать не тільки від своїх географічних територій, людського потенціалу й економічного розвитку, а й від інноваційної активності, від реалізації знань у виробництві й управлінні процесами глобалізації. Розуміння довгострокового соціально-економічного, політичного, науково-технологічного, культурно-цивілізаційного контексту глобалізаційних процесів вимагає чималих зусиль від акторів сучасного світу, оскільки зрештою надає їм додаткові можливості розвитку й відповідно домінування у світі.

Переваги суспільств полягають у прийнятті адекватних стратегічних і тактичних рішень, значення яких постійно підтверджується практикою. Очевидно, що випрацювання відповідних рішень залежить від потенціалу держав, їх

спроможності знаходити форми й методи управління у складних умовах глобалізації.

Для утримання конкурентних переваг держави здебільшого спираються на існуючі потенціали, цінність яких зростає пропорційно ефективності прийнятих рішень. Традиційно існують центри, інститути, аналітично-дослідницькі структури вбудовані в державні механізми. Вони є головним продуцентом формування політики окремих держав і впливовими одиницями щодо протікання глобальних політичних, економічних і культурних процесів. Крім того, існують численні недержавні експертно-аналітичні центри, організації, які є дієвим механізмом забезпечення політики держав. Визначення специфіки їх діяльності, природи впливу на політику держав є пріоритетним завданням численних аналітиків, експертів, зацікавлених у вивченні взаємовпливів держави і недержавних (неурядових) організацій, установ в умовах глобалізації. Відтак вищесказаним обумовлюється *актуальність* статті.

З огляду на це окремої уваги варті аналітичні центри, які отримали назву «мозкові центри» (think tanks). З 1960-х років термін «think tanks» почали використовувати для визначення аналітичних центрів відомих як мозкові центри. Найчастіше вони поєднують у своїй діяльності риси експертного центру, неурядової організації або елітного дискусійного клубу. Різні дослідники залежно від висвітлення аспектів діяльності поділяють мозкові центри на аналітичні центри та недержавні організації [1] або виокремлюють їх як незалежні політологічні організації [2]. Значення мозкових центрів як для зовнішньої, так і для внутрішньої політики держав протягом багатьох років залишається незмінним. Вони оперують інформацією найвищого рівня, а їх аналітичні матеріали використовують політики вищого ешелону влади. В умовах глобалізації їх діяльність набирає нових якісних характеристик, які не завжди просліджуються на фоні підвищеної активності численних

неурядових організацій. Відтак *мета дослідження* полягає у визначенні тенденцій, що обумовили становлення мозкових центрів як впливових недержавних акторів у політичній сфері, а також у виявленні актуальних аспектів діяльності мозкових центрів як агентів впливу на процеси прийняття політичних рішень у країнах Заходу.

Недержавні аналітичні центри, що отримали назву «мозкові центри» (які часто поєднують у своїй діяльності риси організацій і установ), є предметом постійної уваги політологів. Дослідження останніх років відрізняються глибиною аналізу, оскільки орієнтовані на виявлення специфічних рис, притаманних діяльності тільки мозкових центрів, визначення особливостей їх роботи як консультативних, дослідницьких, посередницьких центрів, включених у процеси випрацювання політичних рішень. Відомими є праці таких американських дослідників, як Д. Абельсон (D. Abelson), Р. Хантер (R.E. Hunter), Л. Едвардс (L. Edwards), Е. Річ (A. Rich), Дж. Совімбі (J. Sovimbi). Так, американський дослідник Дональд Абельсон розглядає вплив провідних консервативних мозкових центрів у США крізь призму зрушень у зовнішній політиці країни [3]. Натомість науковий співробітник російського Інституту США та Канади Г. Мірзоян ретельно відстежує чинники формування зовнішньої політики США як закономірний результат діяльності незалежних аналітичних центрів у країні [4]. Ф. Войтоловський, С. Дацюк аналізують інструменти і технології фабрик думок у США як консультативно-пропагандистських центрів країни. Зазначимо, що науковий інтерес до діяльності американських мозкових центрів є обґрунтованим, оскільки США були піонерами у створенні розгалуженої мережі аналітичних центрів і залишаються лідерами щодо ефективності співпраці з ними. Грунтовні дослідження американських незалежних політологічних центрів порівняно з відповідними організаціями в Європі представлені в численних працях Джеймса МакГанна, наукового співробітника Науково-дослідницького інституту

зовнішньої політики США [5]. Зокрема, у роботах останніх років Д. МакГанн аналізує функції сучасних організацій з надання інформативно-комунікативних послуг політикам, виділяє пріоритетні напрямки розвитку їх діяльності [6].

Як відомо, уряди й політики у своїй діяльності часто залежать від сприятливих моментів і зручної конфігурації політичних сил. Відтак їм необхідна інформація адекватна часу й обставинам із заздалегідь закладеною стратегією дій. Як зазначає Джеймс МакГанн: «У політиці інформація більше не перетворюється в потужність, якщо не подається в потрібній формі й у потрібний час» [5].

Водночас традиційно необхідну інформації надають урядові установи, академічні й університетські вчені, науково-дослідницькі центри, комерційні консультативні центри, міжнародні агентства. Разом з тим, практика використання інформації від спеціалізованих установ, відомих під назвою «мозкові центри», які систематично аналізують політичні процеси в контексті тенденцій розвитку світової політики, набула поширення в різних країнах, найбільше після успішних результатів своєї діяльності у США.

Некомерційний характер діяльності цих організацій, брак, здебільшого, державного фінансування й наявність професійних аналітиків і вчених дозволяють мозковим центрам зберігати незалежність у позиціях й оцінках. Нині США залишаються лідерами щодо розвитку мозкових центрів. Наприкінці 2009 року університет Пенсільванії підготував глобальний рейтинг експертно-аналітичних центрів, що займаються вивченням публічної політики, економіки, соціальної діяльності, екології, безпеки й інших сфер суспільного життя, так званий Think Tank Index. Характерно, що до десятки держав, що мають найбільшу кількість дослідницьких центрів, увійшли: США – 1815, Китай – 428, Велика Британія – 285, Індія – 261, Німеччина – 190, Франція – 168, Аргентина – 132, Росія – 109, Японія – 108, Канада – 97 [6]. Показово, що в США мозкових центрів більше,

ніж у Китаї, Великій Британії, Індії й Німеччині разом узятих. Важливо зазначити, що найбільша кількість інноваційних ідей походила від американських інститутів. До четвірки найвпливовіших за якістю наданої інформації увійшли Інститут Брукінгса (Brookings Institute), Фонд Карнегі за міжнародний мир (Carnegie Endowment for International Peace), Рада з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations) та Інститут Катона (Cato Institute).

Така відмінність у кількісних і якісних показниках пояснюється кількома причинами. Головною серед яких є та, що Сполучені Штати стали насправді першими, хто почали використовувати потенціал мозкових центрів на основі існуючого потенціалу демократичних інститутів суспільства. Як перші недержавні центри вони створювалися на приватні кошти. Головним їх спонсором виступив великий бізнес і благодійні фонди. Міжнародний рух за громадянське суспільство стимулював інтерес до створення мозкових центрів як альтернативного джерела інформації з проблем міжнародного, національного й локального значення і як потенційних критиків політики урядів і міжнародних організацій. Передбачалось, що відповідні центри зможуть виступити з об'єктивною позицією щодо дій уряду, незалежною від владних і ділових кіл [7, с. 3]. Відтак політична влада не завжди вбачала доцільність в існуванні відповідних центрів. Лише час підтвердив значимість відповідних установ як повноцінного функціонального критика й аналітика політики держави.

На початку ХХ століття, коли закладались основи існування мозкових центрів, було створено декілька відповідних установ, переважно у Великій Британії і в Сполучених Штатах. Це, передусім, Фонд Карнегі за міжнародний мир (1910 р.), Королівський інститут міжнародних відносин (1920 р.), Інститут світової економіки Кіля (1914 р.), Інститут Брукінгса (1916 р.). Характерно, що американські центри, маючи кожний

спеціальну орієнтацію діяльності (Фонд Карнегі готував дослідження з питань зовнішньої політики і міжнародних відносин; Інститут Брукінгса займався дослідженням проблем економіки, внутрішньої і зовнішньої політики), у своїх позиціях тяжіли до принципів ліберального універсалізму. Вони стали прихильниками мирного врегулювання міжнародних відносин і підтримання миру у світі. Склад професіоналів-інтелектуалів, зібраних у центрах, обумовлював продукування матеріалу з витонченим розумінням взаємодії політичних процесів. Відтоді насправді всі відомі своєю діяльністю мозкові центри були провідниками певної ідеологічної позиції: консервативної (1950-1960-ті рр.), неоконсервативної (1980-ті рр.) тощо.

Період Великої депресії у США 1930-х р. надав поштовх до діяльності мозкових центрів, які почали працювати над розв'язанням конкретних політичних проблем. Для випрацювання програм «Нового курсу» Ф. Рузвельт створює центри, завданням яких стає аналіз і прогнозування можливих ризиків в економіці країни. Мозкові центри впритул наблизились у своїй діяльності до важливих проблем життєдіяльності країни.

На відміну від цього періоду часи холодної війни стримували розвиток некомерційних організацій, центрів як недержавних установ. Як відомо, прерогатива виконання завдань, що торкалися проблем національної безпеки, традиційно віддавалася державним інституціям. Державоцентричний світ об'єктивно сприяв звуженню діяльності міжурядових і неурядових організацій. З огляду на події відповідного історичного періоду Джеймс МакГанн зазначав: «...в 1950 році у світі діяло лише 50 держав і обмежена кількість ...неурядових організацій, відразу починаєш розуміти складності й особливі проблеми, з якими зіштовхувалися політичні діячі, намагаючись випрацювати ефективну зовнішню політику» [5].

У дійсності впродовж всього ХХ століття мозкові центри, які займалися політологічними дослідженнями й консультуванням з питань державної політики, існували переважно в США. Значно менше їх було в Західній Європі, Канаді та в колишньому СРСР. Як відзначають аналітики, більша частина нині існуючих мозкових центрів була створена на початку 1980-х років минулого століття. Глобалізаційні процеси стали основною рушійною силою активізації діяльності відповідних недержавних організацій.

Нині мозкові центри створені майже в усіх країнах світу. Вони є різними за своєю організацією, за формами діяльності, за фінансуванням, за категоріями споживачів їхньої продукції. Створення мозкових центрів переважно пов'язане з відповідними осередками інтелектуалів в університетах, зацікавленими колами в державних інституціях, а також з діяльністю лідерів впливових політичних партій. Разом з тим, відмінність осередків їх організації не впливає на функції, що виконують неурядові установи, які в усьому світі розрізняють як мозкові центри. Насамперед ідеться про аналіз політичних проблем і проведення відповідних досліджень, про оцінювання урядових програм, консультації з актуальних питань поточних політичних рішень, підготовку кадрів на провідні посади до органів влади.

Велика кількість мозкових центрів, широкий спектр бачення досліджуваних проблем є своєрідним показником ефективності зовнішньої і внутрішньої політик держав. Як стверджують аналітики, досвід Сполучених Штатів Америки підтверджує цей висновок. Так, у середині 1990-х років американці зробили спробу уникнути повторювань у дослідженнях аналітичних центрів, систематизувати тематику досліджуваних проблем. Упродовж декількох років двічі на рік збиралися представники таких провідних мозкових центрів, як Рада з міжнародних відносин, Корпорація «РЕНД», Центр стратегічних і міжнародних досліджень, Фонд Карнегі за

міжнародний мир, Інститут Брукінгса, Інститут миру, для обговорення й упорядкування тематики досліджень. Результативність зустрічей насправді була нульовою, оскільки кожний з аналітичних центрів, маючи певний досвід роботи, спирався на коло науковців, об'єднаних світоглядними позиціями, співпрацював з певними представниками політичної й економічної еліти країни й мав перелік досягнень у своїй роботі, авторитет якого важко було похитнути необхідністю «уніфікації» діяльності мозкових центрів у країні. Як показав час, відповідна «несистемність» організації роботи мозкових центрів стала запорукою ефективності реалізації зовнішньополітичного курсу країни. Натомість спроби впорядкувати діяльність аналітичних неурядових організацій погіршили практику випрацювання політичних рішень. Так, в адміністрації Дж. Буша-молодшого, ігноруючи думку численних мозкових центрів країни, навіть близьких за своєю консервативною позицією до правлячої республіканської партії, було віддано перевагу одному аналітичному центру, створеному в межах проекту «Нове американське століття» (Project for New American Century, PNAC). На думку аналітиків, унаслідок було зруйновано взаємодію мозкових центрів країни і Білого Дому, що призвело до серйозних негативних наслідків для американської зовнішньої політики [3].

Відповідні факти є свідченням впливовості мозкових центрів як політичних акторів у зовнішній і внутрішній політиці держав. Традиційно так формувалися взаємини мозкових центрів й органів влади, що перші мали змогу використовувати різні офіційні канали для доведення підготовленої інформації до представників влади. Відомою є практика запрошення представників аналітичних центрів на слухання до Конгресу США й на урядові комісії, співробітники мозкових центрів постійно підтримують неформальні взаємовідносини з особами, що залучені до випрацювання державних рішень.

Мозкові центри мають значний вплив на зовнішньополітичних діячів. Відомий американський теоретик з міжнародних відносин Р. Хаас, зокрема, зазначає, що завдяки високопрофесійному складу експертів, які можуть бути залучені до діяльності в уряді, мозкові центри пропонують «форуми для дискусій на високому рівні, надають знання для населення США в галузі міжнародної політики й допомагають офіційним органам у посередництві та врегулюванні конфліктів» [8].

Сучасні аналітики виділяють як один з чинників впливу мозкових центрів на зовнішню політику держави – випрацювання ними політичних доктрин. Приміром, Фонд «Спадщина» вважають одним з ідеологів неоконсервативної революції у США. Як зазначає Г. Мірзоян, знайомство президента Фонду Едвіна Фолнера з ключовими особами перехідної адміністрації Р. Рейгана відіграло важливу роль у тому, що Фонд запропонував цій адміністрації один з розділів свого дватцятитомного дослідження – «Мандат на лідерство» (Mandats for Leadership), розробленого в 1980 році. Крім того, співробітництво ідеолога системи «зоряних війн» генерала Деніела Грехема з Фондом дозволило йому довести власну позицію до адміністрації Рейгана [4].

Процеси глобалізації вимагають постійно адекватного реагування на виклики часу. Для ефективної підготовки матеріалів аналітики, експерти центрів використовують різні підходи і методи для визначення пріоритетів майбутньої політики, цілей і тенденцій її розвитку, для завдань управління й способів досягнення цих завдань.

За останні п'ятнадцять років мозкові центри виступають ініціаторами проведення форсайтних досліджень, орієнтованих на комплексний прогноз досліджуваних проблем. Характерно, що в 1970-ті роки відома неурядова організація «Римський клуб» активно співпрацювала з ученими, аналітиками над комплексним визначенням глобальних проблем майбутнього і над способами їх розв'язання. Запропоновані висновки носили

футурологічний характер, оскільки ні методи, ні завдання, ні часові межі, у яких відбувалися зміни, не можна було порівнювати з викликами сьогодення. Форсайтні дослідження передбачають у кінцевому результаті пропозиції підходів до прийняття рішень для поліпшення факторів, що впливають на майбутнє в довгостроковому часі. Аналітичні центри виконують форсайти з різних сфер. В умовах глобалізації актуальними є як економічні, політичні, так і соціальні, науково-технологічні, освітні дослідження. Усі вони працюють на користь реалізації зваженої зовнішньої і внутрішньої політик держави. Показовими в цьому сенсі є глобальні науково-технологічні форсайтні дослідження, що проводяться Корпорацією «РЕНД». Проблемам сучасної технологічної революції присвячені дві з останніх відомих доповідей цієї організації.

Так, у доповіді РЕНД 2001 року «Technology Revolution 2015» [9] об'єктом дослідження стали топ-технології, які мають найбільший вплив у сучасному світі. В умовах глобалізації технології сприяють розв'язанню проблем у сфері здоров'я, енергетики, комунікації, інформації, мережевого управління, безпечних матеріалів, виробництва продуктів харчування, екології. Очевидно, що формування пріоритетів політики держави неможливе без урахування відповідного чинника науково-технологічної революції. У національних планах науково-технологічного та інноваційного розвитку розвинених країн світу відображені відповідні пріоритети (передусім у США, країнах ЄС; Японії; за деякими технологіями, зокрема, нанотехнологіями – в Австралії, Бразилії, Індії, Китаї, Росії) [10]. Відтак незалежні експертні дослідження стають основою для розв'язання глобальних проблем і прийняття політичних рішень, які мають далекосяжні цілі.

Багато країн використовують форсайт для визначення власної політики. Як свідчить статистика, нині близько п'ятдесяти країн, переважно в ЄС, ОЕСР, вважають форсайтні

дослідження обов'язковим інструментом науково-технологічної політики [11].

Непряний вплив неурядових аналітичних центрів здійснюється через формування громадської думки. Нині «мозкові центри» часто використовують відкриті брифінги, публічні виступи експертів для поширення власних ідей. Велика кількість друкованих матеріалів у вигляді доповідей, журналів, монографій, прес-релізів, освітніх матеріалів розповсюджується у суспільстві (зокрема, через інші неурядові організації). Численні центри мають тісний зв'язок із засобами масової інформації. Мета цих заходів – якомога глибше акумулювати в суспільство конгломерат ідей, сформований дослідниками, аналітиками, експертами «мозкових центрів».

США мають достатньо ресурсів для розвитку експертно-аналітичного співтовариства в країні. Натомість європейські країни не мають розгалуженої мережі незалежних аналітичних центрів, які б суттєво впливали на формування зовнішньополітичного курсу країн. У Франції тривалий час випрацювання зовнішньополітичних рішень було прерогативою експертів, які перебували на державній службі. У Німеччині аналітичні центри виникали на основі партійних фондів. У Великій Британії традиційно потужними були такі державні аналітично-експертні центри, як Королівський інститут об'єднаних служб з досліджень у галузі оборони й безпеки (Royal United Services Institute for Defense and Security Studies – RUSI) або формально недержавний, але в дійсності тісно співпрацюючий з державними інститутами Міжнародний інститут стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies – IISS).

Процеси глобалізації позначились на діяльності незалежних мозкових центрів таким чином, що найпотужнімі з них почали співпрацювати з ТНК без урахування національних замовлень. Крім того, створюються філіали дослідницьких центрів в інших країнах. Приміром, корпорація «РЕНД»

створила дослідницькі центри в Німеччині, Нідерландах, Великій Британії. Британській Міжнародний інститут стратегічних досліджень створив філіали у США, Сінгапурі, а Фонд Карнегі створив аналітичний центр у Росії. Таким чином, створюється своєрідна мережева система організацій мозкових центрів, яка дозволяє їм оперативно обмінюватись інформацією, спільно виконувати політичні замовлення, проводити експертно-аналітичні розвідки. Значно розширило можливості співпраці використання новітніх інформаційних технологій.

З огляду на вищенаведене можна дійти висновку про те, що незалежні аналітичні центри змогли сформуватися як впливові неурядові організації та установи завдяки існуючому потенціалу демократичних інститутів у країнах Заходу.

Історичний час підтвердив значимість незалежних експертних установ як впливових політичних акторів. У різні періоди своєї діяльності мозкові центри гнучко реагували на запити політичного життя, використовували численні форми й методи доведення інформації до споживача. Пріоритетними напрямками діяльності завжди були підготовка та продаж інформації для політичної еліти й обробка громадської думки для організацій, окремих людей, спроможних лобювати її політичній еліті.

Відмінністю аналітичних центрів від інших неурядових організацій та установ стало те, що вони сформувались як осередки інтелектуалів-професіоналів, результати діяльності яких відображались у політиці провідних державних діячів країн Заходу.

Гнучка та здібна до сприйняття змін система недержавних мозкових центрів сьогодні є інструментом впливу на процеси прийняття політичних рішень у країнах. Вона, зокрема, забезпечує державам Заходу домінування політико-ідеологічного характеру в міжнародних відносинах.

Література

1. Войтоловский Ф. «Производство» интеллектуального пространства мировой политики / Ф. Войтоловский // Международные процессы. – М., 2012. – Т.10 ; № 2 (29). – С. 31-54.
2. McGann J. Think Tanks and Transnationalization of Foreign Policy / J. McGann // US Foreign Policy Agenda. – 2002. – Vol. 7. – № 3.
3. Abelson D.E. A Capitol Idea. Think Tanks & US Foreign Policy / D.E. Abelson. – McGill-Queen's University Press, 2006. – 254 p.
4. Мирзаян Г.В. «Мозговые центры» и процесс принятия решений в США / Г.В. Мирзаян // Россия и Америка в XXI веке. – М., 2011. - № 3. – С. 47-62.
5. МакГанн Д. Мозговые центры и транснационализация внешней политики / Д. МакГанн // Информационно-аналитическое агентство Центр гуманитарных технологий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/4571>
6. McGann J. The Think Tank and Civil Societies Program 2009. The Global “Go-To Think Tanks” / J. McGann // Foreign Policy. – 2010. – January 12.
7. Telgarsky J., Ueno M. Introduction: Think Tanks and a Changing Japan // Think Tanks in a Democratic Society: An Alternative Voice / Telgarsky J. Ueno M. eds. – Washington, D.C. : The Urban Institute, 1996.
8. Хаас Р. «Мозговые центры» и американская внешняя политика: точка зрения политика / Р. Хаас // Внешняя политика США. – М., 2002. – Т. 7 ; № 3. – С. 48-60.
9. RAND Corporation Report “Technology Revolution 2015. – 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rand.org>
10. Semenova N. Globalization and Macrotechnologies in Russia / N.Semenova // XXX Symposium of the International Committee for the History of Technology. (ICONTEC, 2003. August 21–26). – St. Petersburg : Moscow, 2003. – P. 19–21.

11. OECD Science, Technology and Industry Outlook 2008. – OECD, 2008.

Tendencies which stipulated becoming of Think Tanks as influential non-state actors are considered in the article. Their role is certain as producers of policy of the states of countries of the West. The differences of Think Tanks are rotined from other nongovernmental organizations. The analysis of some actual aspects of their activity is given in the conditions of globalization.

Keywords: Think Tanks, foreign policy, nongovernmental organizations, forms of activity, foresight researches.

В статье рассмотрены тенденции, которые обусловили становление мозговых центров как влиятельных негосударственных акторов. Определена их роль как продуцентов политики государств в странах Запада. Показаны отличия мозговых центров от других неправительственных организаций. Проанализированы некоторые актуальные аспекты их деятельности в условиях глобализации.

Ключевые слова: мозговые центры, внешняя политика, неправительственные организации, формы деятельности, форсайтные исследования.